

**SELÇUKLU DEVRİ:
NİZAMİYE MEDRESELERİ**

Giriş:

Türk-İslam tarihinin en parlak dönemlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devri (1040-1157), siyasi, askeri ve kültürel alanlarda büyük gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde eğitim, bilim ve devlet yönetimi gibi alanlarda önemli adımlar atılmış, özellikle medrese sistemi kurumsallaşarak İslam dünyasında büyük bir etki yaratmıştır. Selçuklular, eğitim sistemini devlet eliyle desteklenen kurumsal bir yapıya dönüştürerek İslam dünyasının bilimsel ve entelektüel gelişimine yön vermiştir.

Bu sürecin en önemli yapı taşlarından biri, Selçuklu veziri Nizamülmülk (1018-1092) tarafından kurulan Nizamiye Medreseleri olmuştur. Nizamiye Medreseleri, 11. yüzyılın en önemli eğitim kurumları olarak kabul edilmekte ve modern üniversitelerin öncülleri arasında sayılmaktadır. Bağdat başta olmak üzere Nisabur, Belh, Herat, Basra, İsfahan, Merv ve Amul gibi dönemin önemli şehirlerinde kurulan bu medreseler, İslam dünyasında bilim, felsefe, fıkıh ve devlet yönetimi alanlarında eğitim veren en üst düzey akademik kurumlar olarak öne çıkmıştır.

Nizamiye Medreseleri'nin kuruluşu sadece eğitim alanında değil, aynı zamanda devlet yönetimi, mezhepsel dengeler ve Selçuklu siyasetinin şekillenmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Sünni İslam'ın güçlendirilmesi, Abbasi-Selçuklu ittifakının pekiştirilmesi ve eğitimin devlet destekli bir sistem haline gelmesi, Nizamiye Medreseleri'nin kurulmasının arkasındaki temel motivasyonlardan bazılarıdır.

Bu çalışmada, Nizamiye Medreseleri'nin kuruluş süreci, eğitim sistemine katkıları, İslam dünyasına etkileri ve günümüz eğitim sistemine olan yansımaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1. Nizamiye Medreselerinin Kuruluş Süreci

Nizâmiye Medreselerinin kuruluş sürecinde ilk adım, Sultan Alp Arslan ve veziri Nizâmülmülk arasında geçen önemli bir olay sonucunda atılmıştır. 1065 yılında Nîşâbûr'da fakir ve perişan halde bekleyen bir grup insanı gören Sultan, onların kim olduğunu sormuş, Nizâmülmülk ise onların ilim arayışı içinde olan öğrenciler olduğunu belirtmiştir. Bu cevabı fırsata çeviren Nizâmülmülk, bu öğrenciler için bir eğitim kurumu inşa etme ve onlara maddi destek sağlama izni istemiştir. Sultan Alp Arslan ise yalnızca bu talebi kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda bu uygulamanın tüm Selçuklu topraklarına yayılmasını istemiştir. İlk Nizâmiye Medresesi, Selçukluların ilk başkenti olan Nîşâbûr'da inşa edilmiş ve muhtemelen 1067 yılında ya da daha önce eğitim hayatına başlamıştır. Bu medresede ders veren en önemli isimlerden biri, dönemin saygın alimlerinden İmâmü'l-Haremeyn el-

Cüveynî olmuştur. Nîşâbü'r'da başlatılan bu eğitim hareketi, kısa sürede büyüyerek Selçuklu coğrafyasının önemli şehirlerinde yaygınlaşmıştır.

Hilafet merkezi olan Bağdat'ta kurulan Nizâmiye Medresesi, bu eğitim hareketinin en önemli adımlarından biri olmuştur. 1065 yılında temeli atılan Bağdat Nizâmiye Medresesi, yaklaşık iki yıl süren inşaat çalışmalarının ardından 22 Eylül 1067'de tamamlanarak eğitim vermeye başlamıştır. Bağdat'ta medrese inşa edilebilmesi için bazı evlerin yıkılması gerekmiş, yapı için hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Müderris seçiminde de büyük bir titizlik gösterilmiş ve dönemin en önemli alimlerinden biri olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî, baş müderris olarak atanmıştır.

Bağdat'ın yanı sıra Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Amül, Musul, Bûşenc, Hârgird ve Rey gibi birçok şehirde de Nizâmiye Medreseleri açılmıştır. Ancak bu medreselerin kuruluş süreçleri hakkında ayrıntılı bilgiler sınırlıdır. Yine de bu eğitim kurumlarının Selçuklu coğrafyasında eğitim sisteminin kurumsallaşmasına büyük katkı sağladığı ve dönemin bilimsel gelişmelerine yön verdiği bilinmektedir.

Belh Nizâmiye Medresesi'nin kuruluşu hakkında var olan bilgiler, ilk müderrisi olan Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Cafer el-Belhî'nin 1078-1079 yıllarında görev başında olduğu ve aynı yıl vefat ettiği gerçeğine dayanmaktadır. Bu bilgi, medresenin Sultan Alp Arslan döneminin sonlarına veya Sultan Melikşah'ın ilk saltanat yıllarına denk geldiğini göstermektedir. Medresenin kuruluş süreciyle ilgili rivayete göre, vezir Nizâmülmülk, Belh'i ziyaret ettiği sırada Vahş kasabasında yaşayan, iyi eğitim görmüş ve hadis ilminde uzman olan Ebû Ali el-Belhî'den haberdar olmuştur. Kendisi de hadis eğitimi aldığı için onunla görüşmek isteyen Nizâmülmülk, onu davet etmiş ve yaptıkları görüşme sonucunda Belh'te bir medrese inşa edilmesine karar vermiştir. Ebû Ali el-Belhî, uzun yıllar ilim yolunda zahmet çekmesine rağmen kimsenin ondan ders almadığını belirtmiş, ancak Nizâmülmülk'ün girişimi sayesinde öğrencilerine ilim öğretebileceği bir medreseye kavuştuğunu dile getirmiştir.

Rey şehrinde de bir Nizâmiye Medresesi inşa edilmiştir. Sultan Alp Arslan döneminde bir süre başkent olan Rey, önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Medresenin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Rey'in başkent olduğu 1060'lı yılların sonlarında yapıldığı düşünülmektedir. Ancak bu medresenin kuruluş süreci hakkında fazla ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Bir diğer önemli Nizâmiye Medresesi İsfahan'da inşa edilmiştir. Bu medresenin yapımı, büyük ihtimalle Sultan Melikşah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında (1072-1092)

gerçekleşmiştir. İsfahan, Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti haline geldikten sonra hızla bayındır hale getirilmiş ve bu süreçte Nizâmülmülk'ün öncülüğünde bir Nizâmiye Medresesi kurulmuştur. İsfahan'daki bu medrese, Selçukluların eğitim sisteminin gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır.

Bu süreçte, Nizâmülmülk'ün medrese inşa etme politikası, Selçuklu Devleti'nin birçok bölgesine yayılmış ve Belh, Rey ve İsfahan gibi önemli şehirlerde eğitim kurumları oluşturulmuştur. Her biri, dönemin önde gelen alimlerini bünyesinde barındırarak İslam dünyasında eğitim ve bilimsel gelişmelere büyük katkılar sağlamıştır.

2. Nizâmiye Medreselerinin Etkileri ve Eğitim Sistemine Katkıları

Nizâmiye Medreseleri, Selçuklu Devleti'nin eğitim alanındaki en önemli kurumsal girişimlerinden biri olmuş ve İslam dünyasında uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Bu medreseler, özellikle Batını düşünce akımlarına karşı Sünni doktrinin güçlenmesini sağlamış ve bu düşüncenin toplum içinde yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Nizâmiye'de eğitim veren müderrislerin Sünni inancı benimsemesi ve bu doğrultuda dersler vermesi, toplumun dinsel bütünlüğünü korumuş, farklı akımların ve mezheplerin yayılmasını sınırlandırmıştır. Böylece Nizâmiye Medreseleri, yalnızca bir eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda İslam dünyasında inanç birliğini koruyan stratejik bir yapı olarak da işlev görmüştür.

Bu medreseler, eğitim sisteminin kurumsallaşmasını sağlayarak kendilerinden sonra açılacak medreseler için bir model oluşturmuşlardır. Medrese sistemi, Nizâmiye Medreseleri'nden önce de var olmakla birlikte, ilk kez burada sistematik bir müfredat ve planlı bir eğitim programı uygulanmıştır. Bu sistem, İslam dünyasında örgün eğitimin temel taşlarını atmış ve sonraki yüzyıllarda kurulan birçok medrese tarafından örnek alınmıştır. Medreselerde verilen derslerin içeriği kadar, öğretim metotları da planlı ve düzenli hale getirilmiş, bu durum eğitim kalitesini artırarak İslam dünyasında bilgi birikiminin artmasını sağlamıştır.

Nizâmiye Medreseleri'nin en önemli etkilerinden biri de eğitim sisteminin devlet kontrolü altına alınmasıdır. Bu medreseler, devletin mali kaynaklarıyla kurulmuş ve bu durum eğitim alanında devletin teftiş ve denetim mekanizmasını devreye sokmuştur. Devletin eğitim faaliyetleri üzerindeki denetimi, eğitim kurumlarının daha disiplinli ve düzenli çalışmasını sağlarken, eğitim sisteminin merkezi bir yapıya kavuşmasına da olanak tanımıştır. Ayrıca, ülkenin farklı bölgelerinde açılan medreseler, eğitimde fırsat eşitliği sağlayarak daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Selçuklu Devleti'nin ardından Eyyübîler, Zengîler ve Osmanlılar gibi devletler de Nizâmiye Medreseleri'ni örnek alarak kendi eğitim kurumlarını

oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin klasik medrese sistemi, Nizâmiye Medreseleri'nin temel prensipleri üzerine inşa edilmiştir.

Nizâmiye Medreseleri, eğitim kurumlarının sadece bilimsel bilgi aktaran yapılar olmaktan öte, toplumsal bütünleşme ve uzlaşmayı sağlayan bir araç olabileceğini de göstermiştir. IX. ve X. yüzyıllarda İslam dünyasında süregelen ilim ve tasavvuf, şariat ve tarikat arasındaki tartışmalar, bu medreselerde görev yapan âlimlerin aynı zamanda tasavvuf ehli olması sayesinde büyük ölçüde azalmıştır. Bu durum, medreselerin sadece akademik birer eğitim kurumu olmanın ötesinde, toplumda dini ve kültürel uyumu sağlayan kurumlar olarak işlev görmesine yol açmıştır.

Modern dünyada eğitim sisteminin temel amaçlarından biri, devletin ideallerini öğrencilere kazandırmak ve vatandaşların devlete olan bağlılıklarını güçlendirmektir. Bu anlayış, 19. yüzyılda Avrupa'da vatandaşlık bilincinin yaygınlaşmasıyla eğitim politikalarının şekillenmesine neden olmuştur. Ancak bu anlayışın temelleri, 11. yüzyılda Nizâmiye Medreseleri'nde atılmıştır. Nizâmiye Medreseleri, hem İslam dünyasındaki iç tehditlere hem de Haçlı Seferleri gibi dış tehditlere karşı bireyleri bilinçlendiren ve toplumu koruyan bir eğitim sistemi oluşturmayı başarmıştır. Bu medreselerden yetişen öğrenciler, devletin üst kademelerinde görev alarak siyasi ve sosyal istikrarın sağlanmasına önemli katkılar sunmuşlardır.

Eğitim sistemine getirdiği yenilikler açısından da Nizâmiye Medreseleri, günümüz eğitim modellerinin temellerini atan bir yapı oluşturmuştur. Üniversitelerdeki ders geçme sistemi ilk kez bu medreselerde uygulanmış, ayrıca burslu öğrenci sistemi, yatılı eğitim ve öğretim üyeleri için belirli bir statü oluşturulması gibi kavramlar da yine burada ortaya çıkmıştır. Bugünkü diploma sistemine benzeyen "icazetname" uygulaması, Nizâmiye Medreseleri'nde başlamış, mezuniyet törenlerinde müderrislere cübbe giydirme geleneği ise günümüz akademik dünyasındaki hoca atamalarına ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca, farklı medreseler arasında hoca değişim programlarının uygulanması, akademik hareketliliğin artırılmasına ve eğitim kurumları arasında bilgi paylaşımına zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Nizâmiye Medreseleri, sadece Selçuklu dönemiyle sınırlı kalmayan, sonraki yüzyıllarda İslam dünyasında ve hatta dolaylı yoldan modern eğitim sistemlerinde etkileri hissedilen bir eğitim kurumu olmuştur. Kurumsal eğitim sisteminin planlı ve programlı hale gelmesi, devletin eğitime müdahalesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi birçok önemli ilke, bu medreselerle birlikte uygulamaya konulmuştur. Günümüz modern üniversitelerinin yapısında yer alan birçok unsurun kökeninde Nizâmiye Medreseleri'nin olduğu söylenebilir. Bu nedenle, Nizâmiye Medreseleri sadece bir eğitim modeli değil, aynı

zamanda İslam dünyasında bilgi ve bilginin organizasyonu açısından büyük bir devrim niteliği taşımaktadır.

3. Nizamiye Medreselerinin Türk Dünyası Üzerindeki Etkileri

Türkler arasında İslamiyet, Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerinden itibaren yayılmaya başlamış ve Maverâünnehir, Buhara ve Fergana gibi bölgelerde dini yapılar inşa edilerek bu sürece katkı sağlanmıştır. Özellikle tasavvufi kurumların yaygınlaşması, Rafizilik ve Batınlık gibi akımların Türk toplumu üzerinde etkili olmasını engellemiştir. Selçuklular döneminde kurulan Nizamiye Medreseleri, şariat ve tarikat dengesini sağlayarak bu dini yapıya önemli bir katkıda bulunmuş ve Türk dünyasında medreselere yönelik olumlu bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştur.

Nizamiye Medreselerinden yetişen önemli isimlerden biri olan Yusuf-i Hemedâni, Bağdat'a giderek Ebu İshak'tan ders almış, daha sonra Nişabur, İsfahan ve Semerkand gibi medreselerde eğitimini sürdürmüştür. İcazet aldıktan sonra Horasan ve Maverâünnehir bölgelerine dönerek tasavvufi faaliyetlerde bulunmuş ve burada İslam düşüncesinin şekillenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Yusuf-i Hemedâni'nin öğrencileri zamanla Yesevilik, Nakşibendilik, Kübrevilik ve Bektaşilik gibi önemli tasavvufi hareketleri oluşturmuş, göçebe Türkmenler arasında İslamiyet'in yayılmasına katkıda bulunarak geniş bir taraftar kitlesine ulaşmışlardır. Bu süreçte, Nizamiye Medreselerinin etkisi, tasavvufun gelişiminde ve Türk dünyasında yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Nizamiye Medreselerinden mezun olan öğrenciler yalnızca Türk dünyasında değil, Azerbaycan, Horasan, Şam, Irak, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi bölgelerde de etkili olmuş ve ortak bir İslam medeniyetinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Böylece Nizamiye Medreseleri, sadece bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, İslam dünyasında ilmi, dini ve kültürel birliğin sağlanmasına öncülük etmiştir.

Bu medreselerin ne zaman tamamen ortadan kalktığını belirlemek oldukça zordur. Bağdat dışındaki Nizamiye Medreseleri Hicri VI. yüzyılda faaliyetlerini sonlandırmış olsa da, Bağdat Nizamiye Medresesi uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Bu medresenin uzun ömürlü olmasının en önemli sebeplerinden biri, hilafet merkezinde yer alması ve yüksek vakıf gelirlerine sahip olmasıdır. Ancak 1258 yılında Bağdat'ın Hülagü Han tarafından ele geçirilmesi, şehrin yağmalanması ve yakılması, medreselerin büyük zarar görmesine yol açmıştır.

Bağdat Nizamiye Medresesi ile ilgili son bilgiler, müderrisi İbnü'l Âkûlî'nin 1400'lerde Timur'un Bağdat'ı istilasını sırasında şehirden kaçmasıyla ilişkilidir. Bu dönemde Osmanlı ve Timur Devletleri ilme büyük önem vermeye başladığından, bilim insanları bu bölgelere yönelmiş ve Bağdat'ın ilmi merkez olma özelliği giderek zayıflamıştır. Medreseye dair son tarihi kayıt ise 1414 yılında Firuzabadi'nin *el-Kâmûsü'l-Muhit* adlı eserinde geçmektedir. Bu tarihten sonra medresenin faaliyetlerine devam ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Nizamiye Medreseleri Türk dünyasında dini düşüncenin şekillenmesine büyük katkılar sağlamış, tasavvufi akımların oluşmasına öncülük etmiş ve İslam dünyasında ortak bir ilmi ve kültürel yapının inşa edilmesine yardımcı olmuştur. Medreseler zamanla ortadan kalksa da, eğitim anlayışları ve etkileri Osmanlı ve diğer İslam devletlerinin medrese sistemlerinde kendini göstermeye devam etmiştir.

4. Nizâmiye Medreseleri'nde Öğretimi Yapılan İlimler

Nizâmiye Medreseleri'nde okutulan dersler ve ilimler hakkında en önemli kaynaklardan biri vakfiyelerdir. Bağdat Nizâmiyesi'nin vakfiyesi incelendiğinde burada okutulması planlanan ilimlere dair bazı kayıtların olduğu görülmektedir. Ancak o dönemde eğitim süresi, öğrencilerin yaşı ve öğrenci sayısı gibi unsurlar kişisel farklılıklara ve esnekliğe bağlı olduğundan, vakfiyelerde bu konulara dair kesin bilgiler yer almamaktadır. Ayrıca okutulacak eserlerle ilgili de detaylı bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyelerin tamamına ulaşamamış olmakla birlikte, elde edilen kayıtlar medreselerde okutulan ilimlerin belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu dönemde bir fakihin fıkıh alanında bir hukuk ekolüne, usûl-i fıkıh alanında ise başka bir mezhebe mensup olması mümkün olduğundan, vakfiyede medresenin fûrû' ve usûl-i fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Vakfiyeler ve medreselerde görev yapan müderris, muîd ve talebelerin biyografileri incelendiğinde, Nizâmiye Medreseleri'nde okutulan ilimlerin şu şekilde sıralandığı görülmektedir: Kur'ân ve Kur'ân Kırâati, Tefsîr, Hadîs, Fıkıh (özellikle Şâfiî Fıkıh), Fûrû'-ı Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Mezheb (Fıkıh), Ferâiz (Miras Hukuku), Hilâf (Fıkıh), Cedel, Münazara, Usûlû'd-dîn (Eş'arî Kelâmı), Akâid, Âdâb ve Ahlâk ile Edebî İlimler. Bağdat Nizâmiyesi'nde eğitim alan 'Îmâdüddîn el-İsfahânî, burada Şâfiî fıkıhı, hilâf ilmi, hadîs ve edebî ilimler üzerine dersler almıştır. Benzer şekilde, Nişâbur Nizâmiyesi'nde uzun yıllar müderrislik yapan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî de fıkıh, fıkıh usûlü, hilâf ve cedel dersleri vermiştir. Onun dersleri büyük ilgi görmüş ve yalnızca öğrenciler değil, halktan da birçok kişi derslerine katılmıştır.

Hadîs eğitimi de Nizâmiye Medreseleri'nde önemli bir yer tutmaktaydı. Örneğin Ebû Sehl el-Mervezî, Buhârî'nin *Sahîh* eserini okumuş ve Nîşâbur Nizâmiyesi'nde hadîs dersleri vermiştir. Bu eğitim sistemi içinde, hadîs ilmi, fıkıh ve tefsîr gibi temel dinî ilimlerle birlikte en çok okutulan dersler arasında yer almıştır. Medreselerde okutulan ilimlere bakıldığında, felsefe ve aklî ilimlerin müfredata dahil edilmediği ve eğitim programının büyük ölçüde dinî ilimlere odaklandığı görülmektedir. Makdisi, bu durumu vurgulayarak medreselerde dinî ilimler dışında herhangi bir bilim dalının öğretilmediğini ve felsefenin müesses eğitim sisteminin dışında kaldığını belirtmiştir.

Kur'ân ve Sünnet'in doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla dinî ilimlerin öğretilmesi, İslâm eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, tefsîr, hadîs ve fıkıh gibi ilimler, hem medrese öncesi hem de medrese sonrası dönemde eğitim sisteminde önemli bir yer tutmuştur. Nizâmiye Medreseleri'nde tefsîr dersleri de verilmekteydi. Örneğin Yahyâ b. Rebî' el-Vâsıtî, Bağdat Nizâmiyesi'nde fıkıh eğitimi almış ve aynı medresede tefsîr dersleri vermiştir. Aynı şekilde, Ebû'l-Vefâ İsfahanî de burada tefsîr dersleri veren müderrislerden biridir. Bağdat Nizâmiyesi'nde okutulan en önemli tefsîr kitaplarından biri, Ebû'l-Hasan el-Vâhidî'nin *et-Tefsîru'l-Vecîz* adlı eseridir. Ayrıca, Nîşâbur Nizâmiyesi'nin avlusunda Kur'ân ilimleri ve kırâat derslerinin yapıldığı özel bir mescidin bulunduğu bilinmektedir.

Fıkıh, Nizâmiye Medreseleri'nde en çok okutulan ve en fazla önem verilen ilimler arasında yer almaktaydı. Bu durumun temel nedenlerinden biri, halkın fikhî prensiplere göre yönetilmesi ve Bâtınîlik ile mücadelede fakihlerden yararlanma gerekliliği idi. Medreselerde özellikle Şâfiî fikhî üzerine yoğunlaşmıştır. Nizâmiye müderrislerinden Hüseyin b. Muhammed et-Taberî ve Ebû Bekir eş-Şâşî gibi isimler, Şâfiî fikhî üzerine önemli dersler vermişlerdir. Nizâmiye Medreseleri'nde fıkıh öğrencilerine yönelik özel teşvikler de bulunmaktaydı; örneğin Bağdat Nizâmiyesi'nin açılışıyla birlikte fıkıh öğrencilerine günlük yiyecek dağıtımı yapılması, bu alanın eğitimdeki ayrıcalıklı konumunu göstermektedir.

Kaynaklarda, Nizâmiye Medreseleri'nde ders veren müderrislerin ve icra edilen derslerin vurgulanmasında “ders” kelimesinin farklı türevlerinin (müderris, tadrîs, derrese) kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler genellikle fıkıh öğretimi için kullanılmıştır, ancak edebî ilimlerin öğretimi için de kullanıldığına dair örnekler mevcuttur. Fıkıh eğitimi Nizâmiye Medreseleri'nde o kadar yaygındı ki, birçok kaynakta müderris dendiğinde doğrudan fıkıh öğreticisi anlaşılmaktaydı. Bu durum, medreselerde fikhî eğitimin ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır.

5. Nizâmülmülk ve Nizâmiye Medreseleri'nin Mezhepsel Politikası

Nizâmülmülk, Selçuklu Devleti'nde Sünniliği güçlendirmek ve genişletmek amacıyla kurduğu Nizâmiye Medreseleri aracılığıyla Şafî ve Eş'arî mezheplerine geniş ayrıcalıklar tanımıştır. Önceki vezir Kündürî döneminde yaşanan Şii-Bâtınî ve Sünnî gruplar arasındaki çatışmaların ardından, Nizâmülmülk bu ayrışmayı sona erdirmiş ve Sünnî mezhepler arasındaki gerilimleri gidermiştir. Bu doğrultuda, Nizâmiye Medreseleri'nde Şafî ve Hanefî mezhepleri arasında eğitim-öğretim iş bölümü sağlanmış, ancak eğitim sisteminin temelini Şafî fikhî oluşturmuştur.

Nizâmülmülk, medreselerin kurulmasından önce eğitim müfredatını belirleyerek, öğretim kadrosunun büyük oranda Şafî ve Eş'arî mezhebinden olmasını sağlamıştır. Medreselerde müteveli, müderris, vaiz ve kütüphane görevlilerinin Şafî olması zorunlu kılınmıştır. Bu durum, Selçuklu sultanlarının ve hanedan üyelerinin Hanefî mezhebine mensup olmalarına rağmen, medreselerin neden Şafî-Eş'arî ekseninde yapılandırıldığı sorusunu akıllara getirmektedir.

Bu tercih, yalnızca mezhepsel aidiyet ile açıklanamaz; aksine, dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri de bu kararın alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Eş'arî mezhebinin, Mu'tezile gibi akımlardan farklı olarak, kelâm ilmini kullanarak İslâm'a yöneltilen eleştirilere yanıt vermesi ve toplum tarafından dışlanmamış olması, politik bir avantaj sağlamıştır. Mu'tezile'nin akılcı yorumları ve naklî kaynaklara olan mesafeli tutumu, toplum içinde tepkilere yol açmış ve bu mezhebin zamanla etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Nizâmiye Medreseleri'nde Mu'tezile'nin yer almaması ve Eş'arî kelâm ekolünün benimsenmesi, Selçuklu yönetiminin stratejik bir tercihi olarak değerlendirilmelidir.

Medreselerin Şafî-Eş'arî ekseninde şekillenmesinin bir diğer nedeni ise, Şii-Bâtınî propagandalarına karşı güçlü bir mukavemet oluşturma amacıdır. Şafî mezhebinin, Şii etkisine karşı daha dayanıklı olduğu ve Şiîleşme riski taşıyan topluluklar tarafından daha kolay benimsendiği düşünülmüştür. Bu bağlamda, Selçuklular özellikle Arap toplumlarının yoğun olduğu Suriye ve Hicaz gibi bölgelerde Şafî mezhebini esas alan eğitim kurumları kurarak, Fatımîler'in Ezher Medresesi üzerinden yürüttüğü Şii-Bâtınî propagandalarının etkisini kırmayı hedeflemiştir.

6. Nizâmiye Medreseleri: Eğitim ve Siyasetin Kesişimi

Türk-İslam tarihinde medreseler, camilerin devamı niteliğinde olup yalnızca eğitim ve ibadet merkezleri değil, aynı zamanda devlet politikalarının desteklendiği ve

meşrulaştırıldığı kurumlar hâline gelmiştir. Bu medreselerden biri olan Nizâmiye Medreseleri, eğitim hayatını şekillendirmenin yanı sıra siyasi gelişmelere de yön vermiştir. Selçuklu Devleti'nin resmî eğitim kurumları olarak, hem Şîî mezhebine hem de Sünnî düşünce içindeki Mu'tezile ekolüne karşı üstünlük sağlamak amacıyla kurulmuşlardır.

Nizâmiye Medreseleri'nin ortaya çıkışı, büyük ölçüde bir tepkisellik barındırmaktadır. Bir yandan Fatımîler'in Şîileştirme politikalarına karşı bir savunma mekanizması olarak inşa edilirken, diğer yandan Şafîî-Eş'arî ekolünü ön plana çıkararak, Selçuklu yönetimi altında ihmal edilmiş olan bu kesimin itibarını yeniden kazandırmayı amaçlamıştır. Bu hedeflere büyük ölçüde ulaşılmış ve Şîî mezhebinin etkisi azaltılarak, Sünnî düşüncenin kökleşmesi sağlanmıştır.

Bu medreseler sadece Şîî-Sünnî mücadelesinde değil, Sünnî mezhepler arasındaki yönelimleri belirleme noktasında da etkili olmuştur. Eş'arî kelam anlayışını destekleyen bir eğitim sistemi benimsenmiş ve bu ekol, devletin resmî düşünce yapısına entegre edilmiştir. Böylece Nizâmiye Medreseleri, eğitimin kurumsallaşmasını sağlayarak, devletin ideolojik ve dini politikalarına hizmet eden bir araç hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, Nizâmiye Medreseleri yalnızca birer eğitim kurumu olmanın ötesine geçerek, Selçuklu Devleti'nin mezhep politikalarını yönlendiren stratejik merkezler hâline gelmiştir. Bu kurumları yalnızca ilmî faaliyetler üzerinden değerlendirmek, onların dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri üzerindeki etkisini göz ardı etmek anlamına gelir. Dolayısıyla, Nizâmiye Medreseleri'ni mezhep politikaları çerçevesinde ele almak, bu kurumların gerçek işlevlerini daha iyi kavramamızı sağlayacaktır.

7. Nizâmülmülk'ün Müderris Seçimindeki Titizliği ve Medrese Düzeni

Nizâmülmülk, medreselerin kurulacağı uygun mekânları belirledikten sonra, müderrislerin seçimini büyük bir titizlikle gerçekleştirmiştir. Bu süreçte alimlerin güvenilirliği ve ilmî yeterliliği temel kriterler olarak kabul edilmiştir. Özellikle şer'i ilimlerde dönemin en büyük alimleri tercih edilerek, onların hakikati özgürce ifade edebileceği bir ortam oluşturulmuştur. Nizâmülmülk, alimlerin yetkinliğini belirlemek için detaylı araştırmalar yapmış ve onların ilmî seviyelerini dikkatle değerlendirmiştir. Müderrislerin maaşları ihtiyaçlarına göre düzenlenerek, onların ilmi çalışmalarını rahatça sürdürebilmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda, ilimden yoksun kalmış bölgelere alimler gönderilerek hak ve hakikat öğretimi teşvik edilmiş, yanlış ve batıl inançların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

Müderislerin seçiminde güvenilirlik ve ilmî yetkinlik esas alınmıştır. Nizâmülmülk, bu doğrultuda bizzat ilim meclislerine katılarak alimleri dinlemiş ve düşüncelerini değerlendirmiştir. Ancak bu titiz incelemeler sonucunda müderis atamaları yapılmıştır. Örneğin, İmam Gazali, hocası İmam'ül-Haremeyn'in vefatından sonra Nizâmülmülk tarafından Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde görevlendirilmiştir. İmam Gazali, "el-Munkız" adlı eserinde Nizâmülmülk'ün kendisinden, Bâtınîler ve filozofların İslam'ı sarsan fikirlerine karşı dersler vermesini istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine İmam Gazali, Nizâmiye Medresesi'nde derslerine başlamıştır.

Nizâmülmülk, bazı alimleri bizzat tanımış ve onlara yüksek maaşlar teklif ederek Nizâmiye Medreseleri'nde ders vermelerini sağlamıştır. Ebubekir Muhammed b. Sâbit el-Hucendi, vaazlarıyla tanındığında Nizâmülmülk tarafından İsfahan'a atanarak müderis olarak görevlendirilmiştir. Şerif Alevi el-Debûsi ise Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ders vermesi için davet edilmiştir. Ayrıca, bazı önemli alimlerin şanına uygun olarak özel medreseler inşa edilmiştir. Örneğin, Ebu İshak eş-Şirâzî, Bağdat'ta bir mescitte ders verirken, Nizâmülmülk onun adına Dicle Nehri kenarında bir medrese inşa ettirmiş ve burada müderis olarak görevlendirmiştir.

Farklı mezheplerden alimleri bir araya getirerek ilmî münazaralar düzenleyen Nizâmülmülk, bu tartışmalar sayesinde alimlerin ilmî seviyelerini değerlendirmiş ve en yetkin olanları müderis olarak görevlendirmiştir. Örneğin, Hanefî mezhebinden Ebu'l-Muzaffer es-Semânî, Ebu Nasr Sabbağ ve İshak Şirâzî arasında gerçekleşen bir tartışma sonucunda Semânî, Merv Nizâmiye Medresesi'ne atanmıştır. Bu münazaralar zaman zaman alimlerin mezhep değiştirmesine de yol açmıştır. Nizâmiye Medreseleri'nde hocalık yapabilmek için Hanbelilikten Şafilîğe geçen alimler olmuş, bu durum Hanbelî mezhebine mensup çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır.

Bağdat'ta görev alacak müderislerin atanması için halifenin onayı gerekmektedir. Halife, göreve getirilen müderislere hil'at giydirecek atamalarını resmîleştirirdi. Bu süreçte, ilk ders büyük bir törenle yapılır ve önemli devlet adamları, alimler ve şairler bu törene katılırdı. Şehre gelen yeni müderisler için karşılama merasimleri düzenlenirdi. Eğer bir müderis görevden alınacaksa, Nizâmülmülk'ün temsilcileri tarafından davet edilerek hil'ati çıkarılır ve görevi sonlandırılırdı.

Sonuç olarak, Nizâmülmülk, medreselerin ilim dünyasında güçlü ve etkili bir yer edinmesi için müderis seçiminde büyük bir titizlik göstermiştir. Güvenilir ve ilmî yeterliliğe sahip alimlerin seçilmesi, onlara uygun çalışma ortamlarının sağlanması ve farklı mezheplerden

alimlerin bir araya getirilerek ilmî münazaraların teşvik edilmesi, Nizâmiye Medreseleri'ni dönemin en prestijli eğitim kurumları haline getirmiştir.

KAYNAKLAR

Biçer, B. (2012). Kuruluş devrinde Nizamiye Medreselerinin müderrisleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 2013(XVI). <https://doi.org/10.14225/Joh330>

Kaya, B. (2019). Nizamiye Medreseleri ve eğitim geleneği. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 49-66.

Piyadeoğlu, C. (2018). Nizamiye Medreselerinin kuruluşu ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(8), 124-135.

Yıldırım, Z. (2023). Nizamiye Medreseleri'nin oluşumunda mezhepsel siyasetin etkisi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(11), 1137-1151. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1280550>